

Az olvasás a tartalmi feltárás folyamatában

Koltay Tibor

A feltárandó dokumentum vizsgálatának magától értetődő része a dokumentum szövegének elolvasása. Olvasás alatt az egész szöveg elolvasását kell értenünk, hiszen a cím és az auto-referátum szövegének elolvasása nem elégséges egy-egy cikk indexeléséhez, vagy referátum elkészítéséhez. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az olvasás kérdése ebben a tekintetben szorosan kapcsolódik ahhoz, hogy miként dönt a könyvtár, ill. a tájékoztató szervezet a feldolgozandó információ kvantálásáról, nevezetesen arról, hogy feltárási egységnek egy-egy monográfiát, vagy folyóiratcikket választ-e¹, ami persze a feldolgozás jellegétől is függ. Egy monográfia teljes szövegének elolvasásáról ugyanis aligha lehet szó. A továbbiakban elsősorban a folyóiratcikkekről lesz szó.)

A tartalmi feltárás során általában nem egyszeri olvasásról van szó. Az első olvasást ugyanis a legtöbb

esetben újabb olvasás követi, bár az olvasási „fordulók” nem mindig különülnek el egymástól élesen.

Bármiféle olvasás végső célja az olvasott szöveg megértése és értelmezése és szorosan össze is függ a megértéssel. Az olvasás számos mozzanatát sikeresen figyelték meg kísérletekkel, folyamatáról, azonban több, egymásnak gyakran ellentmondó – bár egymással nem kibékíthetetlen ellentétben álló – modell jött létre, mindazonáltal vannak még tisztázatlan kérdések.

Dokumentációs olvasás

A tartalmi feltárás során olyan olvasással találkozunk, amely eltér a más célú olvasásoktól, hiszen fogalmak azonosítására és kiválasztására irányul.

Ezért is nevezhetjük *dokumentációs* (célú) olvasásnak. A dokumentációs olvasás fontos mennyiségi jellemzője az elolvasandó szövegek viszonylag nagy mennyisége, ami főként a más célú olvasásokhoz viszonyítva mutatkozik meg. Nem egyedüli, de kapcsolódó minőségi jellemző, hogy az olvasás és az olvasás eredményeként megvalósuló szövegértés kizárólagos célja az elsődleges szöveg elemzése, értelmezése, reprezentációk (szurrogátumok) létrehozása, amelyek generálása a megértést azonnal vagy legalábbis viszonylag rövid időn belül követi. Éppen ezért sokkal nagyobb a tevékenység tudatos volta is.² A tudatosságban nagy szerepet játszik az is, hogy a tartalmi feltárás folyamatában nemcsak az elsődleges szöveg szerzője, annak címzettje, az elkészítendő reprezentáció felhasználója (címzettje) vesz részt, hanem megjelenik a megrendelő is.

A tudatosságnak célszerű jó olvasási készségekkel és gyakorlottsággal párosulnia, annyiban mindenképpen, hogy hatékonyan dolgozni csak gyakorlott olvasók tudnak. Ez akkor is jól nyomon követhető, ha általánosságban nézzük az olvasás folyamatát. Ez a folyamat két fő részre osztható. Az első rész a dekódolás, vagyis a vizuális élmény alapján a betűsorok megfejtése; a betűknek a megfelelő beszédhangokkal történő megfeleltetése, a szó szegmentálása (elkülönítése). A második részben történik a megértés, vagyis a szegmentált szó morfológiai struktúrájának felismerése és a jelentés azonosítása. Nincs minden esetben szükség arra, hogy a betűsort a beszédhangok sorozatának megfeleltessük, mivel a vizuális inger képes aktiválni az olvasó mentális lexikonában (egyfajta agyi szótárában, amely egy-egy egyénhez köthető és változik).

Az olvasás fontos része a szemmozgás, amely egy gyors előremenő (a balról jobbra olvasó kultúrákban) balról jobbra történő mozgásból, majd azt követő viszonylag hosszú szünetből áll, amelyekhez néha visszafelé történő mozgás kapcsolódik. A szemmozgások nemcsak az olvasó gyakorlottságának függvényében változnak, hanem a szöveg tar-

talmától, nehézségétől, az olvasás céljától is függenek.³ Valószínűsíthető, hogy a dokumentum – korábban már említett – első elolvasása, amelynek célja a szöveg alapvető vonásainak felderítése, a tartalmi feltárás szempontjából releváns információ azonosítása, során a szem gyakrabban mozog visszafelé, azaz (bizonyos írásrendszerek kivételével) balról jobbra, tehát bizonyos fókig a nem-lineáris olvasás érvényesül.⁴

A gyakorlott olvasóknál a jelentésnek meghatározó szerepe van a betűk felismerésében. A vizuális dekódolási folyamat kvázi-automatikussá válik, a megértés válik elsődlegessé. A kontextus segíti és gyorsítja a mentális lexikon aktiválását. Számos kutató állítja, hogy az olvasás gyakorlottságának eredményeként az olvasott betűk száma, illetve az észlelt szó nagysága, vagy a szavak száma növekszik.⁵ A gyakorlottság és az olvasás célja tehát meghatározó, ahogy arról már korábban szó volt, és ahogy arról még szót fogunk ejteni.

A dokumentációs olvasással kapcsolatban érdemes *Polzovics Iván* szavait idéznünk. „Az első munkafázis ésszerű lebonyolításához nélkülözhetetlen a dokumentációs, illetve tudományos kutatási célból végzett olvasás technikájának ismerete. Minden olvasó-író ember saját gyakorlatában tapasztalhatta, hogy az olvasás korántsem egységes művelet, amit minden esetben azonos gonddal és ütemben végeznek. De aki az olvasás technikájának lehetőségeiről és módszereiről nem tájékozott, az abban a hiedelemben lehet, hogy ha szóról-szóra át nem olvasott valamit, akkor valójában gondatlanul járt el, csak átlapozta, nem olvasta a szöveget. Természetesen még a szöveg teljes olvasása sem azonos munkaigényű művelet, változik a szöveg nyelve, tartalmának és stilizálásának mélysége, ill. nehézségi foka, végül az olvasó gyakorlottsága szerint (van, aki betűket, van, aki szavakat olvas, van, aki mondatokat fog át egyetlen szemmozdulattal). Az olvasás technikája azonban nem egyszerűen az olvasási sebesség fokozását igényli, hanem megkülönböztetést tesz az olva-

sás célja szerint, és ehhez képest eltérő olvasási módszert követel meg.”⁶

Olvasási típusok

Nézzük meg az olvasási technikák, olvasási típusok két felosztását. Gósy Mária a következő olvasási típusokat sorolja fel:

- ☒ ismeretszerző olvasás,
- ☒ tanulási célú olvasás,
- ☒ élményszerző olvasás,
- ☒ kereső olvasás (Lényege, hogy egy hosszabb szövegben vagy több szövegben meghatározott tényeket, adatokat, részleteket kívánunk megtalálni);
- ☒ áttekintő olvasás (Lényege, hogy nem szó szerint olvassuk el a szöveget, hanem csak szavakat, szókapcsolatokat, egy-egy mondatot kiragadva olvasunk el, hogy a szöveg globális tartalmáról tájékozódhassunk);
- ☒ feladatazonosító olvasás (Célja az írásban közölt feladat megértése a feladat teljesítése érdekében);
- ☒ javító/ellenőrző olvasás,
- ☒ korrektúraolvasás.⁷

Az itt megnevezett olvasási típusok közül a referátumkészítés során a kereső és az áttekintő olvasás játszik fontos szerepet.

Polzovics a következő olvasási típusokat különbözteti meg az olvasás céljai szerint:

- ☒ az általános kultúra megszerzése,
- ☒ szórakozás, felüdülés,
- ☒ képzés és továbbképzés,
- ☒ tudományos kutatás,
- ☒ dokumentáció.

A tudományos kutatás céljára végzett olvasás a szöveg elmélyült, és egyben kritikai tanulmányozását igényli. Az ismert tényeket ismert módon tárgyaló szövegrészeket nem olvassuk el, hanem csak áttekintjük. Ez az olvasás tehát a legmesszebbmenően válogató jellegű és igényű. A kiválogatott, az átolvasásra érdemesnek minősülő szövegrészeket nem memorizáljuk, hanem kijegyzeteljük, aláhúzzuk.

A dokumentációs célú olvasás technikája bizonyos mértékig hasonlít a tudományos kutatás céljából folytatott olvasás módszeréhez. Itt sem a teljes szöveg átolvasásáról van szó, hanem csak az önálló megállapításokat, új eredményeket, munkamódszereket közlő szövegrészek elolvasásáról. Az egyéb szövegrészeket csak át kell futni, át kell lapozni.⁸ Igazából persze két folyamatról, – ahogy azt többször említettük – legalább két olvasási „fordulóról” van szó. Ezekből az első során a szöveg globális tartalmának megismerését szolgáló (Gósy tipológiája szerint) áttekintő olvasás valósul meg. Ebben a fázisban is, de később (a második olvasási fázisban) is kiemelkedő szerephez jut – az eddigi tipológiákban nem említett, és az előzőektől (a tipológia szempontjából is) eltérő válogató olvasás, amely a szöveg felfedezését és a hasznos információ keresését szolgálja. A válogató olvasás során gyakori a nem-szekvenciális olvasás, de speciális olvasási stratégiákat is alkalmaz a referáló. Ilyen a meghatározott adatok meglétének, vagy hiányának felderítésére szolgáló olvasás (Gósynál ez volt a kereső olvasás). Használjuk továbbá a lényegi információk a lényegtelenről való elkülönítését segítő olvasást is. Ezen kívül speciális olvasás segíti az implicit mondanivaló felderítését. Valószínű, hogy a tartalmi feltárás folyamán fontosnak talált és/vagy nehézséget okozó szövegrészeket alaposabban olvasunk el, így olvasásunkban a szekvenciális jelleg dominál az olvasás egészének válogató, nem-szekvenciális jellegével szemben.⁹ A dokumentációs olvasás vizsgálható a verbális protokollok alkalmazásával, mivel az olvasás során

megvalósuló mentális tevékenységek nem láthatók, de verbalizálhatók. A verbális protokollokat a pszichológiában már az 1980-as években használták, értelmüket utóbb megkérdőjelezték, majd a kognitívizmus térnyerésével újból előtérbe kerültek. Lényegük a mentális folyamatok externalizálása. A lezárlóban lévő részfolyamatok, céltevékenységek megmutatása révén különböző folyamatok megfigyelését teszik lehetővé. A vizsgálati személyek tevékenységükről „hangosan gondolkodnak”, amit hangszalagra vesznek, majd szó szerint leírják. A verbális protokollokat leginkább az alkalmazott nyelvészetben, különösen az idegen nyelvi olvasási folyamatok kutatásában használják, a könyvtári területen *Ingwersen* használta őket először, méghozzá a tájékoztatási folyamat megfigyelésére.¹⁰

Verbális protokollokra alapulnak *Fujita – Nardi* és *Fagundes* megfigyelései az indexeléshez kapcsolódó olvasásra vonatkozóan, valamint *Endres-Niggemeyer*¹¹ hasonló megfigyelései a tartalmi feltárás (elsősorban az indexelés és a referálás) egésze tekintetében. Az utóbbi a verbális protokollokra alapozva összeállított egy intellektuális eszközkészletet (szerszámosládát), amely a szakmai tudást, know-how-t reprezentálja. Ez az eszközkészlet 552, empirikusan is igazolt stratégiát tartalmaz kategóriánként csoportosítva (mintegy a láda fiókjaiba, rekeszeibe rakva).

Fujita – Nardi és *Fagundes* a következő példákat hozzák.

1. Az olvasás céljainak explicitté tétele és „észben tartása.”
2. Az üzenet fontos vonatkozásainak azonosítása.
3. A szöveg szerkezetének felderítése.
4. A figyelem fontos területekre történő irányítása.
5. Maga az indexelés.

Nézzük meg, hogy mit is értsünk ezek alatt, továbbá milyen elnevezéssel találjuk meg őket *Endres-Niggemeyernél*.

Az olvasás céljainak explicitté tétele és „észben tartása” elnevezéssel illetett kategória *Endres-Niggemeyernél* leginkább a *Metakogníció* alatt felsorolt stratégiákkal azonosítható. Tudnunk kell, hogy érdekesebb *metakognitív „működések*ről” beszélünk még akkor is, ha ezeket különböző szerzők más és más módon, különböző kategóriákba sorolva osztályozzák.¹²

A metakognitív „működések” lehetővé teszik, hogy megértésünket nyomon követhessük, folyamatát értékeljük, továbbá, hogy megtegyük a szükséges lépéseket, amikor a megértéssel problémák vannak¹³. Metakognitív „működések” alatt – az alábbiakban definiálandó – metakogníció, a metakognitív tudás és a metakognitív stratégiák érvényesülését, alkalmazását és együttműködését érthetjük

A metakogníció

A *metakogníció (metacognition)* legáltalánosabban úgy határozható meg mint tudás a tudásról. A saját tudásunkról rendelkezésre álló tudás, amelyet a hosszú távú emlékezetben tárolunk.

A metakogníció részei:

- ☉ maga a tudás,
- ☉ az értéktételek és a monitorozás (monitoring, önmegfigyelés),
- ☉ az önszabályozás, amely a legmagasabb szintet képviseli.

A metakogníción belül az önszabályozás részei:

- ☉ a tervezés,
- ☉ a stratégiák kiválasztása és alkalmazása,
- ☉ az (ön)értékelés.

A *metakognitív tudás* magára a kognícióra vonatkozó tudás. A megismerésről megszerzett ismeretek, a tanulás során a tanulásról megszerzett információk összessége.

Az olvasáskor aktivizált metakognitív tudást befo-lyásolják az előzetes tapasztalatok, a meggyőződés, kultúra-specifikus intézményi gyakorlat, nem-anya-nyelvi olvasóknál a célnyelv ismeretének szintje.

Metakognitív stratégiák

A *metakognitív stratégiák* a megismerést szabályoz-zák. Olyan általános készségek, amelyekkel a tanu-lást kezeljük, irányítjuk, szabályozzuk, vezetjük.¹⁴

Amit Fujita – Nardi és Fagundes *Az üzenet fontos vonatkozásainak azonosítása* alatt jelöl meg, az el-sősorban a szöveg olyan „külső” jellemzőire vonat-kozik, mint az alcímek, vagy az illusztrációk, vagy egy-egy tudományos cikk úgynevezett szuperstruk-túrái, azaz hagyományos, sematikus tagolása (beve-zetés, módszerek, eredmények stb.). (Ezek egyéb-ként fontos támpontjai a szöveg – korábban emlí-tett – első olvasásának.)

Endres-Niggemeyernél ez lényegében *A szövegszer-vezés egységeinek kiválasztása formális jellemzőik alapján* elnevezésű pont alatt szerepel. Nála többek között a következő példákat láthatjuk:

Tanulmányozd a tartalomjegyzéket!

Figyelj a lábjegyzetekre!

Fujita – Nardi és Fagundes lényegében ezzel azo-nos megfigyeléseket közöl *A figyelem fontos terüle-tekre történő irányítása* elnevezéssel is.

Maga az *Indexelés* egyaránt megtalálható Fujita – Nardi és Fagundes munkájában és Endres-Nigge-meyernél is.

Jegyzetek

1. HORVÁTH Tibor : A feldolgozás egységei és a feltárás cél-ja. In: Horváth Tibor - Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 2. Budapest: Osiris, 2001. 20. p.
2. FUJITA, M..S.L. – NARDI, M.I.A. – FAGUNDES, S.A.: Observing documentary reading by verbal protocol. In: Information Resarch. vol. 8., no. 4., 2003. <http://informationr.net/ir/8-4/paper155.html>
FARROW, J.F.: A cognitive model of document indexing. In.: Journal of Documentation. vol. 47., no. 2, 1991., 149-166. p.
3. GÓSY i.m. 235-238. p.
4. PINTO, M.: El resúmen documental. Pricipios y métodos. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1992.
5. GÓSY uo.
6. POLZOVICS Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentáció-ba a műszaki és természettudományok terén. Budapest: OMKDK, 1962., 251. p.
7. GÓSY Mária: Pszicholingvisztika. Budapest: Corvina, 1999., 253–254. p.
8. POLZOVICS i.m. 252. p.
9. FUJITA – NARDI – FAGUNDES uo.
10. FUJITA – NARDI – FAGUNDES uo.
11. ENDRES-NIGGEMEYER, B.: Summarizing information. Berlin etc.: Springer, 1998.
12. KOLTAY Tibor: Metakognitív tevékenységek az információ-sűrités során. V. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem. Jubile-umi Kötet. Balatonalmádi, 2002. május 26–30. CD-ROM. Szerk.: Lengyel Zsolt, Navracsics Judit. Veszprémi Egy-tem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. [é.n.], [h.n.]
13. FUJITA – NARDI – FAGUNDES uo.
14. SHEOREY – MOKHTARI uo.
BORKOWSKI J.G.: Metacognition: Theory or chapter heading? In.: Learning and Individual Differences.vol. 8., no., 4., 1996., 391–403. p.
WALCZYK, J.J.: The interplay between automatic and control processes in reading. In.: Reading Research Quarterly, vol. 35., no.4., 2000., 554–560. p.